

Torben P. Andersen
"Historiens kærnestof"
s. 119-125

Industri i Danmark

Danmark industrialiseredes ligesom Tyskland i tiden efter 1870. Men i modsætning til Tyskland havde Danmark ingen ambitioner om at konkurrere med England om førerpladsen i verden. Derfor indgik man med glæde i det engelske frihandelsystem og tjente mange penge på at levere fødevarer til industricentret på den anden side af Nordsøen. Det betød, at landbruget var den første sektor i Danmark, der tjente penge på industrialiseringsprocessen og den arbejdsdeling, som markedsøkonomien fremmede.

Landboreformerne

Den danske historie om markedsøkonomien strækker sig imidlertid tilbage til slutningen af 1700-tallet. I midten af 1700-tallet ledte man desperat efter metoder til at forøge landbrugsproduktionen. På grund af den stigende befolkning i Europa, var det muligt at sælge flere fødevarer, end der blev produceret, og danske godsejere ville gerne havde deres del af dette voksende marked.

Det var ikke muligt at forøge produktionen under de middelalderlige former, der herskede i landbruget.

Bønderne dyrkede stadig jorden i såkaldte landsbyfællesskaber, hvor jorderne godt nok hørte til hver enkelt gård, men hvor al jord blev sået og høstet i fællesskab. Derefter skulle bønderne betale afgifter af udbyttet

til godsejerne. Efter godsejernes mening interesserede bønderne sig mere for at betale så lidt som muligt til godsejerne end for at forøge produktionen. Derfor åbnede man i 1750'erne for en diskussion af landbrugets fremtid, og frem gennem 1760'erne og 1770'erne eksperimenterede både enkelte godsejere og regeringen med forskellige løsninger. I 1780'erne fremlagde en ny regering en serie love, som siden er blevet kaldt "landboreformerne", og som kom til at ændre strukturen i dansk økonomi fuldstændig.

Udskiftning, udflytning og selveje var de tre hovedpunkter: Hver bondegård skulle eje og dyrke sit eget afgrænsede jordstykke. Den landbrugstekniske udvikling muliggjorde en opløsning af dyrkningsfællesska-



Danmark

bet i landsbyerne. Den tunge hjulplov, som i næsten 1000 år havde bestemt arbejdet på landet kunne fra slutningen af 1700-tallet erstattes af den lettere og hurtigere svingplov, som kunne betjenes af én mand og én hest. Derfor blev landsbyerne delt op, og gårdene flyttede fra landsbyerne ud på markerne. Det landskab, vi i dag kender fra en køretur gennem alle danske egne, opstod.

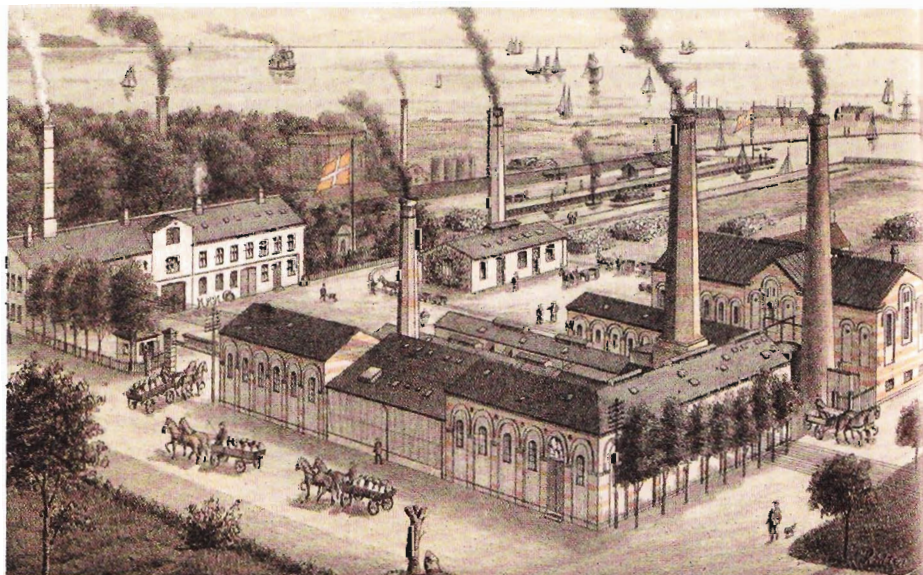
Men det var ikke nok. Bønderne skulle selv være ansvarlige for driften af gården. Derfor gav staten lån til, at bønderne kunne købe deres gårde af godsejerne og selv optræde som ansvarlige økonomiske individer. Selvejet fjernede også alle feudale relationer mellem bønder og godsejere. Bøndernes pligt til at betale afgifter og til at arbejde gratis (hoveri) for godsejeren forsvandt. De feudale relationer blev erstattet af kapitalistiske. Bønderne betalte ikke længere afgifter, men terminer til kreditinstitutionerne og skat til staten.

Under den amerikanske frihedskrig og under den franske revolution og de efterfølgende Napoleonskrige – dvs. i perioden fra midten af 1770'erne til begyndelsen af 1800-tallet tjente det danske samfund mange penge, både på skibsfart og på salg af landbrugsprodukter til de krigsførende. Efterspørgslen efter landbrugsvarer og de rigelige mængder af kapital gjorde det let at financiere bøndernes overgang til selveje. Omkring 40% af den samlede landbrugsjord overgik til bondeejendom i denne periode.

Derefter løb Danmark ind i nogle hårde økonomiske år, fordi det fra 1806 ikke var muligt at opretholde handelen og eksporten under Napoleonskrigene. Danmark blev mere og mere økonomisk isoleret, og i 1813 kulminerede problemerne med den daværende nationalbanks fallit. "Statsbankerotten" kaldte man begivenheden, og den førte til en stram økonomisk politik i de næste 20 år.

Oresunds Chemiske Fabrikker. 1870'erne.

Fra 1850'erne brød man kryolit, som bruges til aluminiumsfremstilling, på Grønland. Forarbejdningen foregik i begyndelsen i Haderslev, men flyttede efter krigen i 1864 til Gentofte nord for København.



Cigarfremstilling. Den tidlige industri var ofte håndværkspræget og arbejdskraftkrævende og beskæftigede en del børn.



I 1820'erne og begyndelsen af 1830'erne gik mange af de nye selvejerbønder fallit, og deres gårde blev solgt billigt til andre bønder. Disse stod til gengæld godt, da efterspørgslen fra England voksede i 1830'erne og i 1840'erne. Gennem resten af århundredet fik landbore-formerne vind i sejlene igen. Ved år 1900 var tæt på 100% af al dansk landbrugsjord ejet af bønder, som selv dyrkede jorden. Bønderne boede på fritliggende gårde i stedet for i landsbyer, og de udgjorde den økonomisk dominerende klasse. Gennem sparekasser og andelsselskaber sørgede de for, at deres egne organisationer med dem selv som formænd og bestyrelsesmedlemmer forvaltede de mange penge, de tjente på produktionen.

Andelsbevægelsen

Med de selvejende bønder i spidsen formåede landboerne i slutningen af 1800-tallet, at opbygge økonomiske organisationer, som gjorde dem uafhængige af både godsejere og byernes borgerskab. Dette var en vigtig del af den økonomisk-politiske kamp om magten i Danmark (se også s. 108-109).

Allerede i slutningen af 1700-tallet blev der oprettet sparekasser rundt om i landdistrikterne, som hjalp bønderne med finansieringen af selvejet. Så sent som i 1860'erne havde sparekasserne – som fortrinsvis arbejdede i landdistrikterne – et indlån som var ca. 3 gange så stort som bankernes, som finansierede byerhvervene.



Lægeforeningens boliger. Østerbro, København.

Opført efter koleraepidemien i 1853. De overbefolkede boliger inden for hovedstadens bymure, hvor der hverken var vand eller sanitære anlæg, fik af byens læger skyld for epidemien. De nye boliger uden for murene blev bygget som et mønstereksempel på boliger for arbejderklassen: Ud over indlagt vand var der et rimeligt antal m² pr. indbygger og frem for alt luft og lys mellem bygningerne. Restaureret i 1990'erne. Over hele Europa investerede man i slutningen af 1800-tallet i bysaner og kloakering.

Men landboerne sørgede også for at sikre sig kontrollen over forarbejdningsvirksomhederne, som aftog landbrugsproduktionen. Slagterier og mejerier blev oprettet som "andelselskaber", ejet af landboerne selv. Det betød, at bønder og husmænd selv kontrollerede produktionen og selv tjente pengene på den, lige fra kornet blev sået og koen malket, til brødet blev solgt i forret-

ningerne og smøret eksporteret til England.

Den økonomiske styrke, som dette gav landboorganisationerne, var en vigtig grund til, at bønderne og partiet Venstre spillede så stor en rolle i det politiske liv helt frem til midten af 1900-tallet. Også i dag har Danmark en andelsbevægelse – f.eks. repræsenteret af virksomheder som "Arla" og "Danish Crown" – som er usædvanlig stærke målt f.eks. i forhold til andre europæiske lande.

Byerhvervene

Godsejerne på deres side tjente godt på at sælge bønderne deres gårde. Hvor mange penge er aldrig blevet opgjort. De beholdt deres godser og fik kapital til at investere i forbedring af produktionen, men også til at gå aktivt ind i den danske industrialisering.

De tre danske hovedbanker ("Privatbanken" fra 1857 (nu del af Norddea), "Landmandsbanken" fra 1871

og "Handelsbanken" fra 1873 (nu slået sammen til "Danske Bank") som organiserede kapitaltilførslen til byerhvervene fra 1860'erne og fremefter, havde alle godsejerpenge som del af deres grundlag.

I den anden ende af det sociale spektrum udskilte landboreformerne alle de, som hidtil havde hørt til i landsbyerne som løs arbejdskraft og som opretholdt deres eksistens som del af et fællesskab som røgere, karle, piger osv. på gårdene og godserne. De fik ingen del i selvejet og blev boende i landsbyerne som fattige landarbejdere. Mange af dem søgte til byerne som billig arbejdskraft i industrien og befolkede f.eks. brokvartererne i København. Mange andre udvandrede til Amerika.

Sidst i 1800-tallet oprettede man små "husmandssteder", hvor en familie kunne holde sig selv med fødevarer, men ikke tjene nok til at opretholde en rimelig eksistens. De var derfor nødt til at sælge deres arbejdskraft til bønder og godsejere. I slutningen af 1860'erne gik man i gang med at opdyrke de ufrugtbare dele af Vestjylland og mange fattige fra de mere velstående egne søgte ud på heden for at prøve at dyrke jorden dér.

Landboreformerne var markedsøkonomiens indtog i Danmark. Bønderne efterspurgte flere og flere maskiner til deres produktion, og de havde råd til at betale. Det skabte efterspørgsel i maskin- og jernindustrien, som voksede fra 1840'erne. I 1870'erne kom mange forarbejdningsindustrier til: Sukkerfabrikker, Spritfabrikker, Bryggerier og bøndernes mejerier og slagterier. Transport-

sektoren voksede. Jernbaner bredte sig over landet og byerne fik sporvogne. Rederierne investerede i dampskibe og skibsværfterne voksede.

Omkring 1900 var industrien så stor, at den beskæftigede 100.000 arbejdere, mens den samlede arbejdsstyrke i landbruget var lidt under 500.000. Man diskuterede for alvor, om Danmark havde en fremtid som industriland.

Arbejderklassen

Politisk medførte industrialiseringen, at den voksende arbejderklasse organiserede sig. Dels i fagforeninger, som fra 1899 (se s. 110) var en vigtig faktor i det politiske og økonomiske liv i landet. Dels i forskellige politiske partier, hvoraf "Socialdemokratiet" (stiftet 1871) var langt det vigtigste. Arbejderbevægelsens krav var ganske anderledes end bøndernes og byborgerskabets liberalisme. Man krævede højere løn, kortere arbejdstid, forbud mod børnearbejde, fattigdoms- og alderdomsforsørgelse og man proklamerede, at man på længere sigt ville kollektivisere ejendomsretten og nationalisere produktionen. Man bekendte sig kort sagt til socialismen.

Socialismen

Socialismens rødder går tilbage til Den franske Revolution, men vandt først udbredelse i takt med, at arbejderklassen voksede med industrialiseringen. Den engelske arbejderklasse nåede i 1840'erne en størrelse, der gjorde, at man måtte tage den alvorligt (se s. 114). Under revolutionen i

Telefonarbejdere trækker ledninger. København omkring år 1900. Arbejdet foregik i 5. sals højde. Arbejderne har telefonledningen i hånden og springer fra kvist til kvist. Danmark fik i 1873 en lov om børnearbejde. Siden 1889 har alle virksomheder, der anvender mekanisk kraft været under tilsyn. I 1954 oprettede man "Arbejdstilsynet" med ret og pligt til at kontrollere sikkerheden på alle arbejdspladser.



1848 i Paris blev det klart, at arbejderne nok gik på barrikaderne for at støtte borgerskabets krav om frihed, lighed og broderskab, men de mente mere lighed og broderskab end frihed i liberal forstand.

Samme år udgav Karl Marx og Friedrich Engels "Det kommunistiske Manifest", hvor de i kort form gjorde rede for deres opfattelse af Socialismen. Senere udbyggede Karl Marx teorierne i "Kapitalen".

Marx' teori fortæller, at alle hidtil kendte samfund har været klasse-samfund, hvor en overklasse har levet af det "merprodukt", som den arbejdende klasse har frembragt. I antikken stammede merproduktet fra slavernes arbejde, under feudalisme fra bøndernes og under kapitalismen fra arbejderne. I de to førstnævnte produktionsmåder er merproduktet synligt, eftersom det kan ses direkte, at slaver og bønder afleverer deres pro-

duktion til henholdsvis slaveejere og godsejere.

I den kapitalistiske produktionsmåde er merproduktet skjult, fordi kapitalisterne køber varen arbejdskraft på samme måde som alle andre produktionsmidler. Når en produktionsproces er afsluttet, sælger kapitalisten varerne på markedet og ud af den samlede salgspris udbetaler han løn til arbejderne. Pointen er blot, at den samlede værdi af den enkelte arbejders indsats er større, end den løn som vedkommende får udbetalt. Arbejderne producerer en "merværdi", som i form af profit tilfalder ejerne af produktionsmidlerne. På markedet – siger Marx og Engels – skabes ingen værdier. Værdier skabes i produktionen, af dem som forarbejder råvarerne til færdige produkter.

Socialismens mål er derfor en gang for alle at afskaffe den udbytning, der har fundet sted i hele menneskehedens hidtidige historie. Det sker ved at afskaffe den private ejendomsret til produktionsmidlerne og fordele resultatet af produktionsprocessen ligeligt mellem alle, som har været med til at skabe produktet.

De politiske midler hertil kunne være flere. Marx og Engels selv tøvede med at anbefale nogen politisk

vej. I stedet grundlagde de i 1864 en arbejderbevægelse, "Internationalen", i London, hvor repræsentanter fra de forskellige landes arbejderorganisationer kunne mødes og diskutere socialismen i praksis. Resultatet heraf blev f.eks. Det tyske socialdemokratiske Parti og søsterpartier i de fleste andre europæiske og nordamerikanske lande.

Det danske Socialdemokrati stammer også fra møderne i Internationalen. Den gennemgående linie i de nye arbejderpartiers politik var, at man ville anbefale demokratiske reformer i de forskellige lande og afvente arbejderklassens absolutte flertal i de forskellige parlamenter. Industrialiseringen ville af sig selv skabe et sådant flertal. Med flertal i de lovgivende forsamlinger ville arbejderbevægelserne kunne indføre socialismen på demokratisk vis.

Først omkring år 1900 opstod der diskussion af denne linie. I Rusland hævdede Lenin og med ham Det bolsjevikiske Parti, at arbejderne var nødt til at tage magten på samme måde, som borgerskabet havde gjort i USA og Frankrig, dvs. gennem en revolution.

Muligheden kom herfor i forbindelse med 1. verdenskrig (se s. 129).